

Istvánné König

Életrajz

A 78 éves, szálfatermetű Kőnig Istvánné elvált fiával él egy újlipótvárosi bérház háromszobás összkomfortos lakásában, amely ragyog a tisztaságtól, és jó ízléssel van berendezve. Magát szűkszavú emberként jellemzi, de az interjú keretében szívesen beszélt életéről és családjá történetéről. Szellemileg teljesen friss, élete eseményeinek megítélésében határozott, beszédmódját némi ironia jellemzi.

Apai nagyapámmal, Steinberger Dáviddal soha nem találkoztam, mert amikortól valamire emlékszem, már nem élt. Apai nagyanyám, Steinberger Dávidné, született Czinner Jozefa Békéscsabán élt. Nagyon kedves öreg néni volt. Mindig kendőt viselt, és sötét ruhában járt. Volt egy kis vegyeskereskedése, egy kis kóceráj, ahol petróleumtól kezdve mindent tartottak. Békéscsabán, egy „L” alakú sarokházban laktak. Az „L” rövidebb szárán az utca felé volt a bolt, és volt egy nagy udvar, onnan lehetett bemenni a lakásokba. Volt egy hosszú tornác, és egymás után három lakás. Fürdőszoba egyik lakásban sem volt. Az egyik lakásban lakott a nagymama. Arra nem emlékszem, hogy volt berendezve a lakása, csak arra, hogy kétszobás volt.

A másik két lakásban két nagynéném lakott a családjával. Riza néni férjét Rasovszkinak hívták, hentes és mészáros volt. A mészárszék hátul volt az udvaron, de az üzlete a Fő téren volt. Azt hiszem, a tulajdona volt, nem bérelte. Volt egy gyönyörű bernáthe gyi kutyájuk. Szerén néni férjét Ádler Miksának hívták. A boltban később főleg ő volt, de azért a nagymama is. Az egyetlen vallásos ember a családban ez az Ádler Miksa volt. Szerén néniéknek volt egy lánya, akkor már férjhez ment, ott is volt gyerek. Szerén nénire úgy emlékszem, hogy mindig ágyban feküdt, és mindig piócák voltak a meztelen vállán [Az ún. orvosi piócákat (nadályokat) különböző vérkeringési problémák enyhítésére használták. – A szerk.], nyilván a szívével volt valami baj. Már a látványtól is rosszul voltam. Széder vacsorához felöltözött, ott ült, de rettentő sárga volt szegénynek az arca.

A nagymamámnál soha nem aludtam, egyszer-kétszer aludtam Riza néninél, akinek nem volt gyereke. Szívesen aludtam nála, nagyon kedves nő volt, szerettem. Aki ebben a házban lakott, azt mind deportálták, és senki nem jött haza.

Kéthetente mentünk a nagymamámat meglátogatni. Arra nem emlékszem, hogy ő volt-e nálunk látogatóban. Arra sem, hogy ajándékot kaptam volna tőle. A nagymamánál tartottuk a szédereket, ő ült az asztalfőn, meg az Ádler Miksa nevű nagybácsim. Ők mondták az imát. Mi, gyerekek ott hancúroztunk az asztal körül, és örültünk, amikor jött a maceszgombóc. Legalább tizenhárman ültünk az asztalnál. Ott voltak apám testvérei, Riza néni, Szerén néni, Imre és Mór, mindenki a családjával. Steinberger Imre apámmal volt társ a gabonakereskedésben. 1935-ben a

családjával felköltözött Pestre, és ő képviselte a céget Pesten. Később ki is tért. Az üldözések alatt bujkáltak, életben maradtak, és kimentek Izraelbe. Ott halt meg valamikor az 1950-es években. Steinberger Mór egy békéscsabai baromfi nagykereskedelmi cég igazgatója volt. Lehetett egy hatodik testvérük is, mert volt egy unokabátyám, aki legalább húsz évvel idősebb volt nálam, és azt mondták róla, hogy hadiárva. Az apja meghalt az első világháborúban, az anyja később. Radó Ervinnek hívták, Pesten élt, széderre mindig hazajött, és mindig hozta magával a vívófelszerelését. Nem tudom, mit csinált, azt hiszem, alkalmazott volt apámék gabonakereskedésében.

Olyan nagyon sok vallásos embert nem láttam magam körül. A nagymama volt vallásos, és Miksa bácsi. A nagymama minden hétvégén vágott libát, és ha tréfli volt egy liba, akkor azt mindig mi kaptuk meg [Ha az amúgy engedélyezett és szabályosan levágott állat húsán a legkisebb sérülés is mutatkozik, az állat már „széttépettnak” (töréfa) számít, s húsát egészében véve tilos elfogyasztani. Lásd még: étkezési törvények; tréfli. – A szerk.]. Nem haragudott, hogy mi nem vagyunk vallásosak. Odaadta a tréflit.

Az anyai nagyszüleimnél nagyon sokat voltam. Gyulán laktak, egy nagy sarokházban a Kossuth téren. Nagypapámnak, Schillinger Lipótnak volt egy vasüzlete, ahol mindent lehetett kapni, ami fémből volt, ekét, edényeket, biciklit, szöget, csavart, mérleget. Nagyon jellegzetes vas szaga volt az üzletnek. A nagymama ült a pénztárban. Volt egy nagyon nagy udvar, ahol megfordultak a teherautók, amelyek hozták az árut. A lakás a félemeleten volt, pár lépcsőt kellett felmenni. Amikor kisgyerek voltam, volt egy hall, egy kis szalon, egy nagy szalon, egy nagy ebédlő, három hálószoza, fürdőszoba, kamra, konyha, cselédszoza. A hallban nagy fonott fotelek voltak. A szalonban volt egy nagy könyvszekrény és egy alacsony barokk bútorgarnitúra. Volt zongora is, anyám szokott zongorázni. Az ebédlőben volt egy nagy asztal, mindig ott ebédeltünk. Telefon is volt, egy olyan falra szerelt, aminek a fülhallgatóját le kellett akasztani.

Amikor a nagyanyámék ketten maradtak, átalakították, csináltak három lakást. Abban már csak egy pici úri szoba volt, az ebédlő, egy vendégszoza és a hálószoza, meg persze konyha, spejz, fürdőszoba. A másik két lakást kiadták. Az egyiket egy zongoratanárnőnek, a másikat nem tudom, kinek. A lakásrész mellett volt az üzlet. Volt egy úgynevezett száraz kapu, ami olyan, hogy egy nagy szárnyas kapuban van egy kis ajtó. Ha az egészet kinyitották, akkor teherautóval is be lehetett menni. Mindig volt ott teherautó, de hogy az övé volt vagy nem, azt nem tudom.

A nagypapa reggel lement az üzletbe, és este jött haza. A nagymama sem volt sokat a lakásban, mert reggeltől estig a vasüzletben ült, a pénztárban. Nagyon szerettem ott lenni, mert a nagyanyám kényeztetett. Volt egy vendégszoza, abban aludtam én, és reggel mindig ágyba hozta a kakaót és a kalácsot. Délben mindig együtt ebédeltünk. Volt valami bejárónő, és nagypapám meg nagymamám mindig hazajött ebédelni. A nagymamám egy nagyon kedves néni volt. Rettentő hiú volt. Lornyonja volt, anélkül nem tudott létezni, mert nagyon rövidlátó volt, de olyan hiú volt, hogy nem hordott szemüveget. Mindig sötétkék ruhában járt fehér gallérral.

Tíz-tizenegy éves koromtól kezdve, amikor akartam, átmentem Gyulára. Vagy átmentünk autóval mindannyian, és én ott maradtam. Egy DKW volt, de hogy a cég autója volt-e, vagy apámé, azt nem tudom. Sofőr vezette. 1941-ben vagy 1942-ben kaptam a biciklit a nagypapámtól, és attól kezdve átbicikliztem. [Békés]Csaba és Gyula között tizenhat kilométer a távolság. Volt úgy, hogy egy vasárnap fogtam magam, hogy na, én átmegek a nagymamához, és átbicikliztem. Mindig nagyon örült nekem. Még csak nem is telefonáltam, hogy megek. Bármikor átmehettem. A nyári

szünetekben sokszor hetekig voltam náluk.

Se a nagymama, se a nagypapa nem játszott velem. Abban az időben ez nem volt divat. Ott voltak. Ennyi, és én nagyon jól éreztem magam. A légkör olyan volt, hogy nagyon szerettem ott lenni. Soha nem hallottam vitatkozni őket. Nagyon nyugodt volt az élet ott. Viszont sok haverom volt ott, főleg fiúk. Nagyszüleim barátainak az unokái vagy anyám gyerekkori barátainak a gyerekei. A Kossuth téren mindig volt körhinta, és befizettünk a fiúkkal öt-hat menetet. Nyáron fagyaltotztunk, jártunk biciklivel a Körös-partra fürödni. Nagyanyám egyszer kérdezte, hogy hol öltöztem át. Mondom, a bokorban. Majd elájult. Hogy képzelem, hogy tizenhárom éves vagyok, a bokorban vetkőzöm, és a fiúk ott vannak körülöttem. Úszni öt éves koromban tanultam meg Békéscsabán, a strandon, a kisasszony, a fräulein tanított meg. De volt egy úszómester, aki egy boton lógatta be a gyerekeket, és én ezt nagyon vártam, annak ellenére, hogy akkor már húsz-huszonöt métert simán le tudtam úszni víz alatt. A nővérem kevesebbet járt Gyulára, neki ott nem volt társasága, neki Békéscsabán voltak barátai. Ő inkább zsúrba járt. Én nagyon fiús típus voltam, engem idegesített a gondolat is, hogy zsúrba járni. Én inkább a haverokkal fára másztam, bújócskáztam, víz alatt úsztam, biciklizni jártam, békát fogtunk, evezni jártunk. Csónakot, egy kílbotot mi vettük a nővéremmel saját spórolt pénzünkből, amikor kilenc éves voltam. Hetven pengő volt, a nővérem adott negyven pengőt, én adtam harmincat. Spórolt pénzünk onnan volt, hogy néha a nagymama adott, néha pedig a papa a kártyanyereségéből. Evezni a kisasszony tanított meg minket.

Attól kezdve, hogy a németek 1944. március tizenkilencedikén bejöttek [lásd: Magyarország német megszállása], egyszer találkoztam még Gyulán élő nagyszüleimmel. A nagypapámnak agyvérzése volt, kórházba vitték, és emlékszem, anyámmal elmentünk meglátogatni. Azon kívül már nem találkoztunk velük. Csak hallottam, hogy ők is a békéscsabai dohánygyárba kerültek, és onnan Auschwitzba. De a dohánygyárban sem találkoztunk velük. Azt sem tudom, hogy Gyulán gettóban voltak-e vagy csillagos házban.

Nem tudom, hogy édesapám milyen iskolát végzett. Héderbe vagy jesivába biztos nem járt, mert valaki mesélte, hogy a mamája vallásos volt, és mindig felébresztette hajnalban, hogy menjen a templomba. Apám elindult, aztán – mivel egy földszintes házban laktak – visszamászott az ablakon, és nem ment el a templomba.

Azt sem tudom, hogy anyám milyen iskolát végzett. Zongorázni tanult. Amikor leült, mindig Sinding „Tavaszi zsongás”-át kezdte játszani.

Apám és anyám Békéscsabán ismerkedtek meg. Apám tizenhárom évvel idősebb volt anyámnál, már meglett ember volt, amikor megismerkedtek. Valami összejövetelen vagy bálban bemutatták őket egymásnak. Anyám mesélte, hogy apám híresen jóképű volt, és anyám mindig azt akarta, hogy a Steinberger felesége legyen.

Apámnak Imre testvérével és egy unokatestvérével, Stern Samuval közösen gabona-nagykereskedése volt. Nagyon sokat dolgozott, kényeztette anyámat, mindent előteremtett, amit anyám akart.

1924-ben megszületett a nővérem, Hanni, és 1928-ban megszülettem én.

Volt nálunk egy osztrák kisasszony, egy fräulein, aki két éves koromban jelent meg a családnál, és 1938-ban ment el, amikor megtörtént az Anschluss. Főleg ő volt velünk. Szép németet beszélt,

nem ezt a ronda osztrákot, és én ezt is tanultam meg. Egy szobában aludtunk. A kisasszony játszott velünk, ő mesélt. Anyám soha. Így tanultam meg németül. Tízéves koromig beszéltem németül. A gyulai nagymamámmal tovább is. Amikor például a nővérem iskolába került, első elemibe, egy nyáron át volt nálunk egy magyar kislány, valamivel idősebb, mint a nővérem, hogy tanuljon a nővérem magyarul. Annyira nem tudtunk magyarul. A kisasszony nagyon szeretett engem, én is szerettem őt. A nővéremnek már egy kicsit nagyobb szája volt, őt nem nagyon szerette. Ameddig a kisasszony ott volt nálunk, mindig volt karácsonyfa. Kötött a babámnak ruhát karácsonyra.

Abban az időben az apák nem foglalkoztak a gyerekeikkel. Legalábbis velem nem. Odaadta az egypengős bridzsnyereségét, és ez volt minden. Imádott bennünket, de nem foglalkozott velünk. Nagyon jó apa volt, de nem nevelt bennünket. Tulajdonképpen anyám sem foglalkozott velünk, mert a kisasszony nevelt. Apám Gyulára is kevésszer jött velünk. Elég sokat dolgozott, legalábbis nyáron borzalmasan el volt foglalva. A bolt szombaton is nyitva volt. Ebédelni hazajött. Mindig az ebédlőben étkeztünk, fehér damasztabrosz, a szobalány szolgált fel fehér kötényben. Ebéd után apám egy kicsit leült a fotelbe, a hasára tett egy párnát, úgy szundikált, aztán újra visszament az irodába. Anyám is mindig lefeküdt ebéd után.

Apám egyetlen egyszer szidott össze bennünket. A nővérem csinált valami cirkuszt, nem tudom, mi volt az, de arra emlékszem, hogy cirkuszba készültünk, és elvette a jegyet. Az volt az összes nevelése, amire emlékszem. Apámra úgy emlékszem, hogy vasárnap délelőtt megyünk sétálni, egyik kezében sétabot, a másik kezével engem fogott, és az én kis gyerekkezem eltűnt az ő nagy, puha kezében.

Anyám irányította a háztartást. A szobalánnyal járt ki a piacra, a szobalány vitte a kosarat, anyám vásárolt. Mit csinált még, nem is tudom. Nem főzött, mert volt szakácsnő. Később, amikor már tizenéves voltam, már csak egy asszony volt, talán szakácsnő, és az utolsó másfél-két évben már csak bejárónő. Anyám nem tudott főzni. Amíg a kisasszony volt, addig ő adta az uzsonnát az iskolába. Amikor gimnáziumba mentünk, nem emlékszem, hogy ki kente a kenyerünket.

A szüleim nagy társasági életet éltek. Eszembe jutott egypár ismerősük. Volt egy Prónai, a keresztnévét nem tudom, az ügyvéd volt [Prónai Ernő]. Aztán Rusz Lipót, aki fakereskedő volt. Nem tűzifa, hanem faanyag. Emlékszem, deszkából volt egy örült nagy raktára, abban istenien lehetett bújócskázni. Annak a felesége, bizonyos Multas Erzsébet, gyulai lány volt, anyám gyerekkori barátnője. Együtt deportáltak bennünket, és ott is egy darabig együtt voltunk. Mintha a háború után láttam volna Pesten. Aztán volt Kulpin Ede, akinek egy nagy textilüzlete volt. Aztán Flam Sándor, annak malma volt. Aztán Somogyi Sándor, aki apám cégénél volt tisztviselő, de nem tudom, milyen beosztásban. Aztán egy Varga Géza nevű ügyvéd, aztán egy Tevan nevű nyomdász [Valószínűleg az apával azonos életkorú Tevan Andor (1889–1955) nyomdatulajdonosról van szó. Lásd a Centropa Tevan Zsófiával készült interjút. – A szerk.] és egy Szamek nevű orvos [Valószínűleg dr. Szamek Lajos szülész-nőorvosról van szó, aki a békéscsabai kórház orvosa volt. „Munkaszolgálatból hazatérően századát Pustavámon az SS-ek körülfojták, a 216 munkaszolgálatossal megásatták azt a mély árkot, melybe a szerencsétlen zsidó munkaszolgálatosokat belelőtték. Így pusztult el társaival ez a kitűnő 48 éves orvos. Feleségét és két kis gyermekét Auschwitzban pusztították el” (Forrás: Kiss György: Így láttam én a szemtanút, geza.kzoo.edu/~bognor/szemtanu/magyar.pdf). – A szerk.]. Ezek mind zsidók voltak. Nem is tudom, hogy anyámnak volt-e keresztény ismerőse.

Egymás lakásán jöttek össze, beszélgettek, és a nők meg a férfiak külön kártyáztak. Nálunk is sokszor volt vendégség, de akkor minket mindig fölzavartak az emeletre. Amíg elemibe jártam, addig nagyobb összejövetelek voltak. Később, ahogy romlott a helyzet, már nem. Én abból vettem észre, hogy romlik a helyzet, hogy először volt szakácsnő, szobalány, sofőr, meg mit tudom én, aztán már csak a szobalány, aztán már csak bejárónő. Emlékszem, egyszer elcsíptem egy beszélgetést, anyám mondta apámnak, hogy miért a maga aranyóráját kell eladni, miért nem az Imréét? Magázták egymást, és fiacskámnak szólították egymást. Valami üzleti zűrök voltak, azért kellett az aranyórát eladni. Ez 1943-ban lehetett.

Jártak színházba is. Nagyon szép színház van [Békés]Csabán. Jártak hangversenyre, emlékszem, volt egyszer egy vak zsidó zongorista Békéscsabán [A hároméves korában megvakult Ungár Imréről (1909–1972) van szó: zongoraművész és pedagógus volt, 1924-től rendszeresen hangversenyezett itthon és külföldön. 1949-től haláláig a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán tanított. – A szerk.]. Nem tudom, miért, a gyerekeket nem vitték. Minket a szüleink teljesen kirekesztettek a társasági életből. Másutt nem voltak a gyerekek ennyire kirekesztve. Lehet, hogy azért, mert nálunk volt az a kisasszony, és ő foglalkozott velünk. Ezért anyánk távolabb állt tőlünk. Egyszer a nővérem barátnőjénél voltunk, aki annyi idős volt, mint a nővérem, és a mamája megjelent köztünk kombinéban. Csak lányok voltunk. Nekem ez borzalmasan furcsa volt, mert én anyámat kombinéban sohasem láttam. Strandon sem láttam őket soha az életben.

Apám minden vasárnap bridzsezni ment. [Békés]Csabán volt egy Fiume nevű szálloda, oda járt. Anyámnak is voltak barátnői, aztán járt varrónőhöz, át-átment a sógornőjéhez. Móric nagybátyámék a Körös túlsópartján laktak. Velük minden vasárnap összejöttünk. A felnőttek a szalonban, mi, gyerekek a gyerekszobában. Sőt ott a lánynak és a fiúnak külön szobája volt. Mi, gyerekek a sötétben bújócskáztunk. Az azt jelentette, hogy leoltottuk a villanyokat, behúztuk a függönyöket, és bújócskáztunk. Móric bácsiéknak olyan asztaluk volt, amiben intarziával benne volt egy sakktábla meg egy malom[játék].

Amikor még egészen kicsi voltam, akkor szeptember-októberben, amikor vége volt a gabonaszazónak, anyámék Velencébe jártak. Via Reggióban is voltak egyszer. A nővéremet kicsi korában párszor anyám elvitte a tengerpartra, Olaszországba, mert tüdőgyulladása volt. Aztán a Fehér- és Fekete-Körös összefolyásánál volt egy nyaralótelep, Szanazug, és a nővéremet egészségügyi okok miatt ott nyaraltatták többször. Egyszer én is voltam vele. Talán négy vagy öt éves lehettem. Egyik nyáron, olyan tizenkét-tizenhárom éves lehettem, anyám egy ismerőséhez utazott Erdélybe, Marosvásárhelyre. Úgy volt, hogy én is megyek. A végén nem vitt el. Egyedül egyetlen egyszer voltam nyaralni, tizenhárom éves koromban, amikor visszacsatolták a Felvidéket [lásd: első bécsi döntés]. Diakonisszák gyerekeket nyaraltattak Rozsnyón nyolctól tizenhárom éves korig, és olyan huszonöt-harmincan lehettünk. Nem tudom, hogy kerültem ide. Vittek minket strandra, a tizenhárom fokos vízben egyedül én úsztam, mentünk kirándulni, voltunk Krasznahorkán is. Három hétig voltam ott. Ketten a barátnőmmel voltunk ott zsidók, mindenki más keresztény volt, de jól éreztem magam. Minden este térden állva el kellett mondani a Miatyánkot, és akkor ezt istenien megtanultam. Azóta is tudom a Miatyánkot [A Miatyánk (Pater noster) a kereszténységnek, az összes keresztény felekezetnek legszentebb imája. Szerepel – bár némileg más-más formában – Máté és Lukács evangéliumában egyaránt. – A szerk.]. Közben egyszer apám meglátogatott, és hozott egy doboz nápolyit.

Pesten háromszor voltam, kétszer anyámmal és a nővéremmel, egyszer pedig, 1942 karácsonyán, egyedül egy rokonnál, aki a Szentendrei úton lakott. Keppichnek hívták őket, ahogy a nagymamát, tehát azon az ágon volt valami rokon, de hogy milyen, azt nem tudom. Ezek a Keppichék kitértek, volt náluk karácsonyfa, templomba jártak. És elvittek az Operába. Amikor én azt megláttam, szólni sem tudtam. Pest az nekem egy elérhetetlen álom volt. Már tizennégy éves koromban azt mondtam, hogyha kenyéren és vízen kell élnem, akkor is csak Pesten akarok majd lakni. Annyira utáltam Békéscsabát, azt a békéscsabai légkört, azt a randa vidéki kukucskálós légkört. Mindenki mindenről tudott, mindenki mindenkit ismert, mindenki mindenkinek kedvesen köszönt, utána a háta mögött megszólta. Mindenki pletykált. Képzeld el, a Jucika piros ruhában volt a mit tudom én, kinek a zsúrján. Ki kivel jár. Ha pirosban mentem, miért pirosban mentem, ha zöldben, akkor miért zöldben. Pláne, amikor már jött ez az antiszemita világ. Én mindig Pestről álmodtam. Nem is Pestről, hanem arról, hogy lesz egy nagy szalonom, és varrni fogok. A varrás az sikerült, a szalon az nem.

Hatéves koromig egy földszintes házban laktunk, arra nem nagyon emlékszem, milyen volt. Hatéves koromban egy emeletes házba költöztünk. Még most is megvan, pár éve csináltam róla fényképet. Most, azt hiszem, szlovák konzulátus van benne. Abban a házban hét szoba volt. Alul volt egy előszoba, nagy hall, egy ebédlő és egy úri szoba. A hallban állt egy szögletes kályha, az volt a kazán, mert központi fűtés volt. Az emeleten volt egy háló nekünk, gyerekeknek és a kisasszonynak, és volt egy nappali, ahol volt a nővéremnek egy tanulópaddja. Ott volt még az anyámék hálósobája, és volt egy vendégszoba, fürdőszoba. Belül egy félkör alakú faragott falépcső ment fel az emeletre. Isteni volt lecsúszni a karfáján. Kívül is volt egy lépcső, az a konyhába vezetett. Akkoriban volt cseléd, volt szakácsnő, volt szobalány, ott volt a fräulein, egyszer egy hónapban jött mosónő, vasalónő, ők az alagsorban dolgoztak. Volt egy nagy alagsor, ott volt a személyzet szobája. Amikor gimnáziumba kerültem, a házat átépítették. A földszintre költözött apám unokatestvére, Stern Samu, aki társ volt a Stern és Steinberger gabonakereskedésben. Ez egy idősebb házaspár volt. Fent lett egy szoba nekünk a nővéremmel, egy hálószoba az anyáméknak, ebédlő és szalon zongorával. A faragott lépcső eltűnt, és lépcsőházat csináltak. Közben a személyzet is fogyott, lehet, hogy rosszabbul ment az üzlet.

A ház mögött volt egy kert, azután jöttek hosszú raktárépületek, és azután a főtérre nyíló irodaépület, aminek nagyon szép barokk ablaka volt. Az irodaépület emeletén egy lakás volt, ott lakott a Steinberger Imre családja, amíg Pestre nem jöttek.

A neológ elemi iskolába jártam. Az az épület még ma is áll. Mellette állt a zsidó templom, abból bútorraktárat csináltak, és volt egy ortodox templom, ahova a [békés]csabai nagymamám járt. Én akkor nem tudtam, mi az, hogy ortodox meg neológ. Nem érdekelt. Ha volt zsidó ünnep, akkor elvittek templomba, de hogy ott mit kell csinálni, azt nem tudtam.

Az elemiben év végén mindig voltak ilyen ünnepségek, és egyszer a kisasszony varrt nekem egy pillangó jelmezt. Az elemi iskolából emlékszem Olga nénire, a tanító nénire. A tanulás jól ment, egyes tanuló voltam [A háború előtti iskolarendszerben egyes volt a legjobb jegy és az ötös a legrosszabb. – A szerk.]. Egyszer volt kettesem írásból, mert nem tudtam magyarul. Akkor a kisasszony egész nyáron íratott velem. Arra is emlékszem, hogy vasárnap mindig korzó volt, és nekem ott kellett hazamennem a zsidó elemiből, mert arra vitt az út. És ez rettenetesen zavart. Olyan borzalmas volt, hogy a kisasszony kezét fogva ott kell végigjőnnöm hátitáskával, ahol

korzóznak. Iszonyúan utáltam. Soha nem szerettem kiríni a környezetből.

Elemi után a Lórántffy Zsuzsanna állami leánygimnáziumba mentem. [Békés]Csabán nem is volt zsidó gimnázium. Csak zsidó elemi és polgári volt. A gimnáziumban egyes, kettes tanuló voltam. Akkor már nem volt a kisasszony, ha valami problémám volt, a nővéremtől kérdeztem meg. Én borzalmasan csodáltam a nővéremet, nagyon felnéztem rá. Nagyon szép volt, nagyon jó tanuló volt. Mindig az volt a vágya, hogy orvosnak megy. Amikor hatodikos gimnazista volt, hallottam, anyám mondta neki, hogy nem biztos, hogy bekerülsz majd az egyetemre [Kőnig Istvánné nővére 1924-ben született, tehát 1940/41 körül lehetett hatodikos gimnazista. Ekkor, az 1939:IV. tc. értelmében a felsőoktatási intézményekben ismét érvényben volt a numerus clausus (a felvehető hallgatók 6%-a lehetett zsidó származású, a műegyetemen pedig 12%). Lásd még: zsidótörvények Magyarországon. – A szerk.]. 1943-ban érettségizett, és elment optikusnak, hogy mégis valamilyen fehér köpenyes szakmája legyen. Mindig jó tanuló volt, jól beszélt angolul. Egy nagynéni, Stern Zsuzsi néni tanította angolul és zongorázni. Pénzért. A nővérem sokáig tanult, és jól megtanult. Én egy évig jártam angolra, kevésbé jól tanultam meg. Aztán abbahagytam, mert nem volt kedvem. Franciául is tanultam egy évig, de ahhoz pláne nem volt kedvem. Utáltam tanulni. Nekem minden, ami tanulás, fölösleges dolog volt, mert én mindig varrni akartam.

A nővérem mellett egy kis senki voltam a randa egyenes hajammal. Abszolút semmi lányos nem volt bennem. A viselkedésem sem volt lányos. Utáltam az affektálást, a nyafogást. Abszolút más volt a természetünk. A nővéremtől megkérdezték, hogy akar-e zongorázni tanulni. Elkezdett tanulni, aztán abbahagyta, mert utálta. Tőlem nem kérdezték meg, pedig mindig nagyon szerettem a zongorát, dacára annak, hogy nem tanultam. Azáltal, hogy három és fél év volt köztünk, engem kisgyerekek kezeltek. Egyetlen úgynevezett elegáns ruhám sem volt. A nővérem sokat járt Pestre, mert orvoshoz kellett vinni a fogszabályozó miatt, ami akkor [Békés]Csabán nem volt. Olyankor mindig mesélte, hogy a barátaival elment a Ritzbe [1913-ban nyílt elegáns szálló volt a pesti Duna-parton. A második világháború során megsemmisült. – A szerk.], bárókba járt meg vacsorázni. Olyan tizenhét-tizennyolc éves volt akkoriban, és már voltak lovagjai.

Én nagyon szerettem egyedül lenni otthon, mert világéletemben, mondhatni, hat-hét éves koromtól arra készültem, hogy varrni fogok. Kilenc- vagy tízéves koromban kaptam egy kézzel hajtós picit varrógépet. Volt egy nagy, ötvencentis porcelánfejű babám, annak rengeteg ruhát varrtam. Tizenhárom-tizennégy éves koromban nagyon sokszor előfordult, hogy anyámék mentek a [békés]csabai nagymamámhoz, kérdezték, jössz-e velünk. Mondtam, nem, én maradok, és varrok. Borzasztó szívesen voltam egyedül, és varrtam.

A gimnáziumban a tanárokról sem feltételeztem semmi rosszindulatot. Tanítottak. Eggyel volt bajom, a matematikatanárral, akit Bagyinka Máriának hívtak, aki mindig úgy mondta a nevemet, hogy Stájnberger. Ezért borzalmasan utáltam, mert e mögött valami rosszindulatot sejtettem. Dacára annak, hogy nem voltam rossz matekos. Pedig nem tett nekem semmi rosszat, de úgy éreztem, hogy ezzel a Stájnbergerrel a származásomat hangsúlyozza. Aztán 1984-ben találkoztam egy [békés]csabai fiúval, és valahogy szóba került, hogy olvastam-e a „Nők Lapja”-ban a Bagyinkáról szóló cikket, amiből kiderül, hogy milyen végtelenül rendes volt akkoriban. Én pedig szentül meg voltam győződve róla, hogy nagy antiszemita. Nagyon kellemes csalódás volt. Elmentem a Széchényi Könyvtárba, kikerestem, és kimásoltattam a cikket. [A cikkben egy 1944-ben érettségiző tanítványa így emlékezik meg róla: „Addigra mi már elhatároztuk, hogy többé nem

megyünk iskolába, és nem fogunk leérettségizni. Minek? Úgyis meghalunk. Már be kellett költöznünk a csillagos házba. Mira néni pedig értünk jött, és kézen fogva vezetett az érettségire: így vonultunk végig az utcákon. Az emberek némán bámultak utánunk, de senki még csak piszenni sem mert, még a nyilas karszalagosok sem. Mira néninek olyan volt a tekintélye. És mind a négyen leérettségiztünk. És négyünk közül hárman hazatértünk, Mira néni pedig megőrizte az érettségi bizonyítványunkat és a tablót.”]

Tizenöt éves voltam, amikor volt egy nagyon érdekes eset. Nagyon sokat jártunk a strandra nyáron. A vizet a medencébe a Körösből engedték be egy szűrőn keresztül, úgyhogy olyan barna volt. De halak nem úszkáltak benne. Általában délelőtt jártam. Két barátnőmmel úszkáltunk, amikor egyszer csak jött egy csomó katona. És az egyik hülye barátnőm, szintén zsidó, félhangosan megjegyezte, hogy most már tudom, miért ilyen koszos a víz. És mit ad a jóisten, egy férfi úszott mellettünk, akiről kiderült, hogy egy alezredes, bizonyos Dénesfalvi. Meghallotta, rögtön kiszállt a vízből. Ki lettünk zavarva a vízből, oda kellett menni elé, és mentünk haza. Feljelentett bennünket, behívtak a polgármesteri hivatalba. Hárman mentünk, emlékszem, egy padon ültünk az udvaron, és vártuk, hogy valami történjen velünk. Az volt a szerencse, hogy az egyik lánynak a nagybátyja ügyvéd volt, és a fene tudja, hogyan, elintézte, hogy nem történt semmi bajunk. Még aznap délután hallottam, hogy a CSUE [Csabai Úszó Egyesület] tagjai kavicsokkal dobálták meg a zsidó gyerekeket. Főleg gyerekek jártak a strandra. Ez augusztus elején volt, és attól kezdve nem lehetett a zsidóknak strandra járni. Nem tudom, hogy kitiltották-e őket, vagy nem mertek. Inkább nem mertek.

A gimnáziumban soha nem éreztették velünk, hogy mások vagyunk, hogy zsidók vagyunk. Nem hallottam zsidózni a gimnáziumban. A gimnáziumba tanárgyerekek, lelkészgyerek, módos parasztok gyerekei jártak, huszonötön lehettünk az osztályban, ebből ötön voltunk zsidók. Az egyiknek a mamája a második férjével élt, aki gyógyszerész volt. A másiknak ügyvéd volt az apja, a harmadiknak mérleggyáros. A negyediknek elvált volt az anyja, hogy miből élt, azt nem tudom. De jó módban éltek. Ott volt egy nagymama, és oda szívesen jártunk, mert a nagymama nagyon kedves volt. Az nem volt szokás, hogy na, én most felszaladok a barátnőmhöz. Meghívás volt, ilyen zsúrszerű, uzsonna meg kakaó. A meghívás körbement, mindenkihez jártunk. Mindenki azonos színvonalon élt, saját házában lakott.

A nem zsidó lányokkal semmilyen viszonyunk nem volt. Tudomásul vettük, hogy vannak, ők is tudomásul vették, hogy mi vagyunk, de nem törődtek egymással. Ha agyonütnek, sem tudnám megmondani, hogy az előttem vagy mellettem ülő lánynak kik voltak a szülei. A szünetekben beszélgettünk, talán még súgtunk is egymásnak. A téma az iskola volt, semmi privát dolgról nem beszéltünk. Nem tudom, miért alakult így. Soha semmi rossz szót nem hallottam tőlük. A nővérem, aki három évvel fölöttem járt, ő sem mondta, hogy zsidóztak volna. Ez valahogy benne volt a légkörben. Pedig soha nem beszéltünk arról, hogy valaki zsidó, nem volt téma, még ötünk között sem. De azért tudtuk egymásról. Ez a szülőktől származott már, a szülők ismerték egymást, és ennek révén a gyerekek is. Én egyetlen keresztény lány lakásán nem voltam, és ők se nálunk. Volt néhány vidéki lány, aki vonattal járt be, de még azt sem tudom pontosan, melyik volt az. Az iskolán kívül nem találkoztunk. Aki járt önképzőkörbe, az igen, de én oda sem jártam. Reggel nyolckor kezdődött a tanítás, és tartott egyig, utána hazamentem.

Befejeztem az ötödik gimnáziumot, és már be voltam írva a hatodikba, amikor elhatároztam, hogy nem megyek többet iskolába. Én mindig mondtam, hogy nekem nem kell az érettségi, mert minek, mert én szabni akarok. Sose felejttem el, tizenöt éves voltam, épp nálunk ebédelt a gyulai nagyanym. Az ebédlőasztalnál valahogy szóba került a gimnázium, és rácsaptam az asztalra, hogy de igenis abbahagyom, nekem nem kell az érettségi, én varrni akarok. Abban az időben nem volt szokás így fellépni a szülőkkel vagy nagyszülőkkel szemben. Abban az időben egészen másképp viszonyult egy gyerek a nagyanyjához vagy a szüleihez, másképp beszélt velük. Ma a gyerekek minden rokont tegeznek. Akkoriban egy nagynéni, egy nagybácsi olyan messze állt egy tizenöt éves gyerektől! Abban az időben egy gyereknek nem mondták meg, hogy milyen anyagi viszonyai vannak a családnak, hogy miből fogják kifizetni a házbért. Hogy egy bejárónő lop-e vagy nem. Egyszer csak eltűnt, mert elküldték. Azt se mondták meg, hogy a fräulein elmegy tőlünk. Egyszer csak eltűnt. Akkor voltam tíz éves, nagyon szeretett engem, én is szerettem. Abban az időben nem mondták el a családi dolgokat még egy tizenhárom, tizennégy vagy tizenöt éves gyereknek se. A család anyagi helyzetéről sem tudok semmit. Annyit tudtam, hogy apám nagykereskedő, és az udvarban rengeteg kocsí volt lóval meg gabonával, amiben istenien tudtam bújószkázni a gondnok fiával. Bemásztunk a búzába, és dobáltuk egymást. De hogy apám mit csinált reggeltől estig, azt nem tudom. Néha bementem az irodába, és ott gabonából voltak kis kupacok az ablakpárkányon, mert a búza sikértartalmát vizsgálták. Hogy hogyan, azt nem tudom.

Szóval, abbahagytam a gimnáziumot. Anyámnak volt egy varrónője, egy zsidó nő, ahova már előző nyáron egy hónapra odamentem varrocskázni, és azt akarta, hogy hozzá menjek. De kijelentettem, hogy nem akarok oda menni. Nem akartam, hogy kivételezzenek velem, mert nagyon meg akartam tanulni varrni. Arra gondoltam, hogyha idegenhez megyek, akkor az ugyanúgy bánik velem, mint mással. Így kiválasztottam egy rendes szalont, ahova leszerződtem, és tanonciskolába is jártam. Apám, azt hiszem, fizetett valami búzát a főnöknőnek. Egy keresztény nő volt, nagyon erősen csípőficamos és rosszindulatú, talán a testi hibája miatt. Egy csúnya, nagyon gazdag nő volt, aki hozzám ment egy nagyon jóképű férfihez. Féltünk a főnöknőtől. Volt öt-hat segédlány és négy-öt inas. Én csak délelőtt jártam, reggel mentem, és délben, mint egy nagyságos asszony, hazavonultam. Soha nem síkáltam a padlót, nem szedtem föl a gombostűket, nem lengettem a faszenes vasalót. Nekem ezeket nem kellett csinálni, én csak varrni tanultam.

Ebben az időben ért ez első antiszemita atrocitás. Egyszer, amikor már csillag volt rajtam [lásd: sárga csillag Magyarországon], az egyik segédlánnyal be kellett menni a városba. Mentünk az utcán, és szembe velünk jött egy katonatiszt. Megállított bennünket, én akkor voltam tizenöt éves, a kolléganőm lehetett olyan húsz-huszonkettő, és azt mondta neki, hogy nem szégyelli magát, hogy egy zsidóval megy az utcán. Ez iszonyatos volt. 1944 májusáig jártam varrni, amíg nem deportáltak minket.

Amikor hazajöttem a deportálásból, visszamentem, és elvégeztem varrásból a második évet. Akkor már ugyanúgy reggeltől estig jártam, mint a többiek, akkor már súroltam, akkor már vittem kész ruhát házhoz. Borzalmas emlékem, hogy az első ruhát a volt gimnáziumigazgatóm feleségének kellett hazavinnem. Egyszer, amikor éppen súroltam, a fejemhez vágta az egyik segédlány, hogy „Egyszer fenn, egyszer lenn”. Akkoriban olvastam egy hirdetést, hogy a művelődési házban rajzolni tanítanak. Mindig nagyon szerettem rajzolni, és nagyon szerettem volna elmenni, de a főnököm nem engedett, mert súrolni kellett a műhelyt. Nem azért kellett súrolnom, mert zsidó vagyok, hanem azért, mert akkor már ugyanúgy be voltam fogva, mint a többi lány.

Amikor már nem jártam gimnáziumba, dacára annak, hogy én akartam kimaradni, a lellem mélyén kisebbségi érzésem volt, hogy én inas vagyok, a többiek pedig mentek tovább.

Az utolsó két évben apám már minden héten feljárt Pestre dolgozni, és pénteken jött haza. Szombaton bement az irodába, mert valamikor el kellett intézni a [békés]csabai dolgokat is. Azt tudom, hogy akkor már volt egy stróman. Ezt is csak onnan tudom, hogy hallottam, és olyan furcsa szó volt, hogy megjegyeztem. 1944. március huszadikán, hétfőn is készült felutazni, de mielőtt elindult volna, bement az irodába. Éppen telefonált Pestről a bátyja, hogy ne jöjjön, mert vendégek jöttek. Apám akkor tudta meg, hogy bevonultak a németek. Mi pedig akkor, amikor hazajöttünk az iskolából.

A nővérem április elején egy csomó fiattal együtt elment egy uradalomba kukoricát egyelni. Azt hiszem, apám intézte el, mert ő nagyon sok uradalmat ismert, és itt volt valami ismerős intéző. Teherautóval mentek. Csupa zsidó fiatal, talán abban reménykedtek, hogy így megússzák. Több hétig ott volt, úgyhogy ő ezt az egész deportálás előtti hercehurcát nem csinálta végig [lásd: zsidótörvények Magyarországon]. Nekünk itthon le kellett mérni az ezüstöt, össze kellett csavarni a perzsaszőnyegeket. Emlékszem, apámmal ültünk az ebédlőasztal mellett, és egy karos mérlegen mértük az ezüstöt. Negyvennégy kiló ezüstünk volt, és ezt be kellett szolgáltatni. Az aranyat is kellett volna, de azt anyám betette egy bádogg szivardobozba, és elásta.

Békéscsabán házakat jelöltek ki [lásd: csillagos házak], és abba költöztették össze a zsidókat. Mi a fogorvosunkhoz kerültünk. Az ő kertjében hátul volt egy házikó, két vagy három szobával, és oda költöztettek minket az egyik szobába. Innen még eljártam dolgozni reggel nyolctól déli tizenkettőig. Akkor a nővérem még nem is volt otthon, mert az uradalomban volt. Május vége felé jött haza.

Édesapám is itt volt, mert a munkaszolgálatához már öreg volt. Június elejéig voltunk ebben a házban, utána mindenkit elvittek a dohánygyárba. Itt egy nagy terembe kerültünk, ahol lepedőkkel választották el a családok „lakosztályát”. A földön matracok voltak. Hogy mit ettünk, arra nem emlékszem. A környéken lakókat is idehozták, Gyuláról, Orosházáról, Mezőkovácsházáról. Még a dohánygyárban voltunk, amikor anyámat elvitték a Gestapóra. Hogy személy szerint jöttek-e érte vagy üzentek érte, ezt nem tudom. De azt tudom, hogy egy délelőtt ment el, és azzal jött vissza, hogy megmondta, hol van a doboz az arannyal. Nagyon faggatták, és nehogy összeverjék, inkább megmondta..

A dohánygyárban voltunk június huszonhatodikáig, hétfőig, akkor csendőrök vonatra raktak minket. Csendőrök voltak, arra tisztán emlékszem. Vasárnap már elment egy vonat, arra a környékbelieket tették föl. Ez a vonat Ausztriába ment, és közülük sokan visszajöttek [A békéscsabai zsidókat Auschwitzba vitték, a többieket Strasshofba. – A szerk.].

Két bőrönddel mentünk fel a vonatra egy ferde rámpán. Hetvenöten voltunk egy vagonban és a hozzánk tartozó csomagok. Hogy a vagon másik végében ki van, azt nem is tudtuk. A negyedik napon érkezünk Auschwitzba. Amikor leszálltunk a vagonból, akkor egy borzalmasan hosszú drótkerítést láttam. A drótkerítés másik oldalán fejkendő vagy fejkendő nélküli kopasz szörnyek álltak rongyokban. Nem csíkos ruhában. Azt nem láttam. Nekem se volt csíkos ruhám soha. Mondták, hogy a csomagokat hagyjuk a vagonban, majd hozzák utánunk. Mindent elhittünk. Kiabálták, hogy a tizenhat éven aluliak álljanak külön a szülőktől, mert cseresznyét fognak kapni. Én május huszonhatodikán töltöttem be a tizenhat évet, és anyám mondta, hogy állj oda, fogsz

kapni cseresznyét. De nem akartam külön menni, és anyámmal maradtam. Azok közül, akik félreálltak, senki nem jött vissza. Amikor kiszálltunk a vagonból, akkor egy katona, később megtudtam, hogy az volt Mengele, irányított balra vagy jobbra. Arra is emlékszem, hogy apám, Móric bátyja és Stern Samu, akivel társak voltak a cégben, hárman mentek befelé, és olyan száz méterről apám visszafordult. Akkor láttam utoljára. Borzasztó naivak voltunk. Nem tudtuk, hogy ami füstöl, az a krematórium. Amikor 1945-ben hazajöttünk, akkor mondták, hogy mi volt az.

Minket elvittek a fürdőbe. Ott le kellett vetkőzni. Én tizenhat éves voltam, borzasztó szemérmes, még egy orvosnak sem vetkőztem le soha. Levetkőztünk, a ruhát a földön kellett hagyni, és meztelenül kellett férfiak előtt vonulni feltett kézzel, akik felül, alul, hónaljban, mindent leborotváltak nullás géppel. Lengyelek voltak, akik már évek óta ott voltak. Aztán német katonák betereltek bennünket egy tussolós helyiségbe. Utána adtak ruhát. Én egy fekete szövetruhát kaptam, abban csináltam végig az egészet. Fatalpú vászon fűzős cipőt is adtak, ahhoz kapcát. Szeptember végéig voltunk Auschwitzban. Semmit nem csináltunk. Órákon keresztül álltunk reggel és este. A barakkba nem lehetett napközben bemenni. Kint lézengtünk. Amikor ebédosztás volt, megint össze kellett állni. Szeptemberben többször volt sorozás munkára, és épp az egyiknél a nővérem beteg lett. Nagyon megijedtünk, hogy minket elvisznek, és ő itt marad, ezért papírral betekertük a karunkat, mintha valami bajunk lenne, és sikerült maradnunk. Aztán szeptember végén vonatra raktak bennünket, és elvittek Bergen-Belsenbe. Két-három napig utaztunk vagonban. Bergen-Belsenben hatalmas sátrakba tereltek minket, ahol több sorban szalma volt leszórva, az volt a fekvőhely. Adtak pokrócnak nevezett rongyokat. Mi azt csináltuk, hogy egyet leterítettünk a földre, és kettővel takaróztunk. Egymáshoz bujtunk, és mindig együtt fordultunk. Decemberben egyik reggel arra ébredtünk, hogy a szabad ég alatt fekszünk, és hó lep be bennünket. Az éjjel egy nagy szél elvitte a sátrat. Akkor betereltek minket egy fabarakkba, ahol priccsek voltak. Napközben ide se lehetett bemenni, csak lézengtünk. Itt is három hónapig voltunk, és január elején megint vonatra raktak, és elvittek Ascherslebenbe [A Szász-Anhalt tartománybeli Ascherslebenben a buchenwaldi koncentrációs tábor egyik altábora volt. – A szerk.]. Később megtudtam, hogy itt gyártották a Junkers repülőgépeket. Itt a repülőhöz valamilyen alumíniumdobozokat kellett szegecselni, napi tizenkét órában. A gyárral szemben egy kétemeletes volt munkásszálláson laktunk, központi fűtéses szobákban. Amikor bombázás volt, akkor elvittek egy két kilométerre lévő óvóhelyre, ahol a fal mellett lócák álltak, és arra kellett ülni. Én soha életemben nem tudtam ülni aludni, ezért befeküdtem a pad alá, és ott aludtam. Március végén, amikor már nagyon sűrű lett a bombázás, csak a németek mentek el, minket pedig otthagytak a szálláson. A közelben volt egy vasútállomás, azt bombázták, és hallottuk meg láttuk, hogy egymás után robbannak fel a benzines tartálykocsik. Egyáltalán nem féltünk, élveztük, hogy egyedül hagytak minket, elmentek a katonák, és az ablakban néztük a repülőket. Április elején gyalogmenetben elindítottak bennünket. Háromszázan lehettünk, katonák kísérték és hajtottak. Naponta húsz-huszonöt kilométert tettünk meg az országúton. Amikor jöttek a repülők zuhanórepülésben, akkor be kellett feküdni az árokba. Ez nagyon jó volt, mert vadsóskát ettünk, meg mindenféle bogyót. Anyámmal és a nővéremmel igyekeztünk mindig elől menni, nehogy lemaradjunk, mert attól féltünk, hogy agyonlőnek. Fogalmunk se volt, hová hajtanak, de volt olyan, hogy egyszer csak visszaértünk ugyanabba a faluba. Magdeburg környékén kóvályogtunk, különböző, betonpadlójú gépszínekben aludtunk. Ez a vándorlás körülbelül két hétig tartott, akkor vonatra ültettek minket, és Theresienstadtba vittek. Április közepén értünk ide, akkor itt még németek voltak. A táborban tulajdonképpen bérházak voltak lakásokkal, és egy-egy szobába öt-hat

embert telepítettek. Majdnem minden nap burizst [A burizs étkezési célra használt nyers, hántolt búza. – A szerk.] adtak, és jól lehetett lakni. Állandóan odaégették, és szinte az egész városrészt belengte az odakozmálás szaga. Ez a tábor már nagyon régen állt, mert a nagynénémeket Prágából már 1940-ben vagy mikor vitték oda [A várost 1941-ben alakították át gettónak. Lásd: Theresienstadt. – A szerk.]. Amikor odaértünk, már nagyon tetvesek voltunk, úgyhogy önként levágattuk a hajunkat nullás géppel. Akkor még nem tudtuk, hogy körülbelül tíz nap múlva vége lesz az egész cirkusznak. Május kilencedikén szabadultunk fel. Nem tudom, hogy történt a felszabadulás, egyszer csak nyitva volt minden ajtó, a németek eltűntek, és azt mondták, hogy mehetünk, ahova akarunk. Semmilyen részletre nem emlékszem, mert nem tudtam, hogy ez fontos lesz az életemben. A nővéremmel kimentünk, valamilyen raktárból zsírt és kenyeret szereztünk. Mindenki mondta, hogy nagyon vigyázzunk, ne együk túl magunkat. Vigyáztunk is, semmi bajunk nem történt. A nővéremnek le volt rohadva a lábáról a cipő. Láttunk egy menetet, német hadifoglyokat hajtottak. A nővérem felszólította az egyik katonát, hogy adja oda a cipőjét. Megállt, levette, és odaadta. Furcsa érzés volt, hogy eddig ők dirigáltak nekünk, most pedig mi dirigálunk nekik. Mondták, hogy aki akar, mehet haza. Mi Prágába akartunk menni, mert tudtuk, hogy anyám nővérét onnan deportálták. Később Auschwitzba került, mert amikor még ott voltunk, egyszer valaki mondta anyámnak, hogy látta. De semmit nem tudok erről. A háború után nem meséltük el egymásnak, hogy kivel mi történt. Soha nem beszéltünk a deportálásról. Azt tudom, hogy a két fiát megölték, mert beleestek a Heydrich elleni merényletet követő tizedelésbe [lásd: Cseh-Morva Protektorátus]. A férje pedig tüdőgyulladásban halt meg valahol.

Az, hogy én most beszélek, az egy csoda. Magamtól soha nem beszéltem. A gyerekeimnek sem meséltem. Tudták, hogy ez volt, meg az volt. Egyetlen egyszer meséltem a lányunokámnak. Hajdúszoboszlón nyaraltunk, rossz idő volt, ültünk a teraszon, és valahogy szóba került. A kislány akkor olyan tizenhárom-tizennégy éves lehetett, és kérdezett a nagymamámról, a nagybácsimról. A fiúunokámnak még annyit sem meséltem, és mégis zsidó lett. Évekig járt rabbihoz, aztán betért, és zsidó lett. Még meg is műtette magát.

Szóval, június elején elmentünk Prágába. Prágában egy hétig voltunk. Nem találtunk senkit. Valami zárdában laktunk. A nővérem megismerkedett egy orosz katonatiszttel, ő hozott nekünk két bőrönd ruhaneműt és két pehelypaplant. A két pehelypaplan még ma is megvan. A nővérem jól tudott angolul, és ez a tiszt is tudott angolul. Egy hét múlva felszálltunk valami vonatra, azzal eljutottunk Brünnig [Brno]. Jegyet nem kellett venni, nem is kérte senki. Brünnben meghallottuk, hogy megy egy orosz tehervonat Budapestre, és éjszaka fellopóztunk egy pőrekocsira, amin teherautót szállítottak, és befeküdtünk a teherautó alá. Rettentő hosszú vonat volt, meg is számoltam, negyvenöt kocsiból állt. Reggel, amikor az oroszok észrevették, hogy ott vagyunk, nagyon rendesek voltak. Nagy doboz darálthúskonzervet adtak. Három napig tartott az út, és nem tudom, melyik pályaudvarra érkeztünk meg.

Amikor megérkeztünk, elmentünk a Bethlen térre. Meg nem mondom, honnan tudtuk, hogy oda kell menni. Ott volt valami iroda [A DEGOB, a Magyarországi Zsidó Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság irodájáról van szó. – A szerk.]. Onnan elmentünk a Váci utca 9-be, ott lakott anyám egyik barátnője. Majd elájult, amikor meglátott bennünket, kopaszon, fejkendővel. Anyám harmincöt kiló volt, a nővérem se sokkal több. Én aránylag elég jól tartottam magam, mert minden vacakot megettem. Minél vacakabb volt az étel, annál jobb volt, mert több maradt.

A Váci utcában csak egypár napig maradtunk, és hazamentünk [Békés]Csabára. A házba nem tudtunk bemenni, mert oroszok voltak benne. A Kereskedelmi Banknak volt egy bérháza a város közepén, ott kaptunk egy kétszobás udvari lakást, fürdőszobával, konyhával.

Valahol megtaláltuk anyám bútorát, hogy hol, arra már nem emlékszem, és ezzel berendeztük a két szobát. Ez már úgy júliusban volt. Akkor kezdődött ez a rettenetes infláció, valamit csinálni kellett [lásd: millpengős korszak]. Én elkezdtem varrni. Valahonnan volt egy varrógépem. Én tulajdonképpen csak egy fél évet tanultam, de sokat ellestem. Elkezdtem szabni, és minden jól sikerült. Zsírért és vajért varrtam. A nővérem meg csinált egy óvodát. Minden gyerek naponta hozott egy darab fát, azzal fűtöttük a cserépkályhát. Ruhát a Jointtól kaptunk. Elég jól megvoltunk.

Visszamentem a főnöknőmhöz, és folytattam a varrást. Csak most már nem fél napot, hanem reggel nyolctól délután hatig. Akkor már ugyanúgy befogtak, mint a többi inast. Súrolni kellett, a faszenes vasalót lóbálni, kútra kellett járni kannával vízért, takarítani kellett a főnöknő lakását. Egy négyszobás lakás volt, és az egyik szoba volt a műhely. Ugyanúgy be voltam fogva, mint a többiek. Közben jártam tanonciskolába is, és még ott, Békéscsabán letettem a segédvizsgát 1946 júniusában. Mint segéd már nem dolgoztam a főnöknőmnél, mert mindenáron Pestre akartam jönni.

Békéscsabán bejártunk a Jointba, mert ott összejöttek a fiatalok, és híre ment, hogy Pesten van valami otthon, ahol az ország minden részéből fogadnak tizenöt és húsz év közötti árva, félárva zsidó lányokat, akik visszajöttek a deportálásból. Szenes Anikó Otthonnak hívták, a Keleti Károly utcában volt, és a hitközség tulajdona volt, de a Joint tartotta fenn.

1946 őszén feljöttem Pestre, és befogadtak az otthonba. Jó ellátás volt, kakaót ittunk, meg kalács volt. Amikor beköltöztem, azt mondták, hogy meg lehet csinálni a mestervizsgát. Voltunk az otthonban körülbelül nyolcvan, és ebből hatan jelentkezünk. Mindig jött egy varrónő, az tanított. Elmélet volt és gyakorlat. De sokat nem tanultam tőle, amit tudok, azt mind magamtól tudom. 1947-ben letettem a mestervizsgát, megkaptam a mesterlevelet a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarától, és kijöttem az otthonból. Rögtön beadtam a névmagyarosítást Szekeresre, és a kérelmet iparra. Ugyanis aki kiváltja az ipart, annak ki kell tennie egy bádogtáblát, hogy ott lakik XY női szabó, és a Steinberger név nem tűnt nagyon jónak. 1948-ban megkaptam az iparigazolványt, amely megengedte, hogy iparomat „Budapest székesfőváros területén” gyakorolhatom.

Közben a nővérem is feljött Pestre, és elhelyezkedett a Szent István körúton, bizonyos Szamosi nevű ingatlanközvetítőnél. Ez egy jómódú zsidó házaspár volt, két pici gyerekkel, a nővérem tulajdonképpen a gyerekek mellé ment. A nővérem után anyám is feljött Pestre, és valahol a Thököly úton egy gyerek mellett dolgozott. Szállást és ellátást kapott.

Közben anyám eladta a szülei gyulai házát, és abból vett a Visegrádi utcában egy kétszobás, összkomfortos udvari lakást a harmadik emeleten. A maradék pénzt odaadta a holland Philips cégnek használatra. De mivel a Philipset nagyon hamar államosították, az a pénz elúszott [A Philips cég 1925-ben létesített vezérképviseletet Magyarországon részvénytársaság formájában. 1939-ben a Vatea Rádiótechnikai és Villamossági Rt. és a Philips Rádió és Villamossági Rt. fuzionált, és megalakult a Magyar Philips Művek Rt. (rádiókészülékek, rádiócsövek, röntgenkészülékek, kis- és középátviteli adók). 1949-ben államosították a külföldi tőkeérdekeltségű híradástechnikai

vállalatokat, köztük a Magyar Philips Műveket is (Forrás: Bozó Balázs írása, www.elektroncso.hu/cikkek/vatea.php). – A szerk.]. Azt tudom, hogy az államosításig minden hónapban ment valahova, ahol pénzt kapott a Philipstől. Nem tudtam pontosan, hogy milyen pénzt, csak sejtéseim voltak. Én soha nem beszéltem anyagi dolgokról. Se anyámmal, senkivel. Amikor anyám a Visegrádi utcába költözött, otthagyta a Thököly úti családot, és attól kezdve soha életében többet nem dolgozott.

Amikor 1947 májusában, a mestervizsga letétele után eljöttem az intézetből, akkor anyámhoz költöztem. Itt kezdtem az ipart. Volt egy varrógépem, a régi varrógépem, de hogy hogy került vissza hozzám, amikor a [békés]csabai lakásunkban semmi nem maradt, arra nem emlékszem. A Visegrádi utcában a kapu mellé kiraktam a zománc táblát, hogy „Szekeres Judit női szabó”. Jöttek a kuncsaftok. Először egy unokanővérem, aztán a barátnői. Csak szájon keresztül propagáltam, de szépen felfejlődött. Anyámnak egy ideig még volt a Philipstől kapott pénz, aztán már én tartottam el. Anyám nem főzött, mert fölfedezte, hogy a szomszédos utcában egy békéscsabai nő kifőzdét nyitott az udvaron, és oda jártunk ebédelni. Borzalmasan nehezen viselte az egyedüllétet. Nem csodálom, hogy ideges volt. Negyvenhárom évesen özvegyen maradt, senkije nem volt, csak mi ketten. Társaságba nem járt. Egyetlen barátnője volt, akinek a férje meghalt, és a Belvárosban lakott. Azzal tartotta a kapcsolatot. Nem járt sehova.

Abban a Szent István körúti házban, ahol a nővérem lakott, volt egy kis aranyműves-ékszerész üzlet. A nővérem, aki akkor huszonnégy éves volt, megismerkedett a tulajdonossal. Nagyon hamar szerelembe estek. Helyes fiú volt, egyszer-kétszer én is találkoztam vele. 1947 januárjában egy délelőtt jön be a nővérem sírva az otthonba, hogy kirabolták és megölték a barátját. Minden este egy táskában vitte haza a kollekciót, és valahol Budán megölték. Nem sokkal ezután összetalálkozott egy régi [békés]csabai barátjával, Farkas Miklóssal, és leköltözött hozzá Békéscsabára, ahol Miklósnak egy nagy lakása volt. A sógorom egy nagyon jóképű fiú volt, nagyon sok lány szerelmes volt belé. Májusban volt az esküvő, én akkor Pesten voltam, és csak később tudtam meg. Pedig mindig mondtam, hogy szeretnék ott lenni. Azért volt olyan hirtelen, mert [Békés]Csabán nem volt rabbi, és Pestről éppen jött le egy rabbi, úgyhogy megcsinálták az esküvőt.

Augusztusban egyik nap találkoztam egy békéscsabai lánnyal, és nagyon rábeszélte, hogy menjek el a Bajcsy-Zsilinszky 5. számba, mert ott van egy klub, ahol volt munkaszolgálatos fiatalok szoktak találkozni. Sok fiú, sok lány. Egy hónapig vacilláltam. Állítsak be egy vadidegen társaságba, hogy én vagyok a Judit, ismerjetelek meg? Nehéz természetesen van ilyen szempontból, nehezen barátkozom. De anyám is mondta, hogy menjek el, ne üljek egész nap otthon, és szeptemberben elmentem. 1947 szeptemberéről van szó. Ott megismerkedtem három-négy fiatalemberrel, akik azon a nyáron jöttek haza. Valahogy mind a négy nagyon szimpatikus volt. Voltak lányok is a társaságban, az egyiknek épp szeptember végén volt a születésnapja, és az egész társaságot meghívta. Elmentünk, táncoltunk, és König István egyszer felkért. Beszélgettünk, és azt mondta, hogy nagyon szívesen meglátogatna. Mit ad a jóisten, másnap följött. Attól kezdve jártunk, és jól éreztük magunkat egymással. Minden este följött, elmentünk sétálni, lementünk a Boráros térig meg vissza. De volt egy rossz érzésem, mert az a lány, aki levitt ebbe a klubba, mesélte, hogy megismerkedett egy nagyon helyes fiúval, és azt hiszi, hogy ebből lesz valami. Mit ad isten, ez a fiú épp a leendő férjem volt. Úgyhogy bujkáltunk. Heteken keresztül kanyargós úton mentünk haza a Visegrádi utcába, mert az a lány a Csáky utcában [ma: Hegedűs Gyula utca] lakott, légvonalban

pont mögöttünk, és egy frászban voltam, hogy majd szemrehányást tesz, hogy lecsaptam a kezéről.

1947-ben együtt szilvesztereztünk a férjem régi barátaival, és január másodikán már nem jött. Mondtam anyámnak, hogy nekem az az érzésem, Pista azért nem jött, mert nősíteni akarják. Akkor nyitotta a bőrös üzletét, és a megmaradt rokonsága mindenáron meg akarta nősíteni. Három hétig nem jelentkezett. Tudomásul vettem. A varrással jól éreztem magam, tizenkilenc éves voltam, nem akartam még férjhez menni. Három hét múlva, egy vasárnap, lementem anyámmal sétálni, megyünk haza, és egy cédula az ajtóban, hogy „Itt jártam. König István”. Az volt az a pillanat, amikor tudtam, hogy visszajött hozzám. Egyszer elmentünk egy presszóba, és ott a presszóban kérte meg a kezem, 1948. március tizennegyedikén. Rögtön igent mondtam. 1948 júliusában volt az esküvőnk a Csáky utcai zsinagógában [Az újlipótvárosi Csáky utcai templomkörzet zsinagógáját egy imaszobából Baumhorn Lipót alakította át 1927-ben. A zsinagóga belső tere konzervatív: orgona nem volt, a Tóra-olvasó asztal (bima) középen helyezkedett el. – A szerk.]. Utána ebéd, a Kresz Géza utca 16. udvarán, egy kifőzdében. Az ebéden tizenketten voltunk. Az esküvő után anyám kijelentette, hogy leköltözik [Békés]Csabára Hannihoz. Leköltözött, és ott maradtunk a férjemmel a Visegrádi utcai lakásban.

A férjem 1920-ban született Budapesten, testvére nem volt. Az édesapja egy export-import kávé cégénél volt kereskedő. Az Alkotmány utcában volt egy nagy kávé szaküzlet, ott dolgozott. Az anyósom háztartásbeli volt. Amikor a németek bejöttek, a férjem édesapja behívót kapott, hogy három napi élelemmel és hátizsákkal vonuljon be, és többet nem látták. Az anyósom az édesapjával bujkált, és túléltek. A férjem egy tipikus pesti zsidó fiú volt. Imádta a kávéházakat, az eszpresszókat, a társaságot, imádott ultizni. Kijártak a Palatinusra [A Palatinus Budapest legnagyobb szabadtéri strandfűrdője a Margit-szigeten. 1919-ben nyílt meg, 1937-ben Janáky István tervei szerint átalakították. Az átépítés a magyar bauhaus építészet egyik figyelemre méltó példája. – A szerk.], és kabátban, kalapban, öltönyben egész nap ultiztak a barátaival, be sem ment a vízbe. Nem is tudott úszni. Elemibe a Bazilika melletti iskolába járt, mert akkor a Paulay Ede utcában laktak. Később a Gyöngyház utcába költöztek, itt velük lakott a nagypapája és egy agglegény nagybátyja, aki a negyvenes évek elején nősült. Elemi után polgáriba [lásd: polgári iskola] ment, és a négy polgári után elment egy Pórász Ármin nevű, Dohány utcai bőrnagykereskedőhöz. Három év alatt kitanulta a szakmát, segéd lett, és egészen a bevonulásáig, 1942-ig dolgozott ott. Munkaszolgálatosként volt Nagyváradon is, azt nagyon élvezte, onnan nagyon sokszor hazajöhetett, mert szerzett bőrt a keretnek. Aztán kivitték az orosz frontra, de nem sokáig volt munkaszolgálatos, mert két barátjával együtt elbújtak egy kukoricásban, amikor jöttek az oroszok, megadták magukat, és hadifoglyok lettek. Hogy hova került, azt nem tudom, csak azt, hogy Zaporozsecben [Szovjetunó, Ukrán SzSzK] szabadult 1947 júniusában. Nem nagyon panaszkodott, hogy ott olyan borzasztó rossz volt. Amikor megkérdezték, hogy ki tud cipőt varrni, jelentkezett, pedig nem volt cipész. De tudta, hogy mi a bőr, meg tudta fogni a tűt. Nem cipőket csináltak, hanem sarukat. Túl sokat nem beszélt se a munkaszolgálatról, se a fogolytáborról. Én se kérdeztem.

Amikor hazajött a hadifogságból, nyitott egy kis bőrkereskedést a Dohány utcában, pont Pórász Ármin üzletével szemben. Egy pici üzlet volt egy kis raktárral. Úgy nyitotta az üzletet, hogy volt egy jó módú nagynénije, Csángó Bözsi. Ez egy elég jó módú bőrös család volt, illetve a bőrön kívül foglalkoztak bőráruval is, retiküllel meg ilyesmivel, és tőle kért kölcsön pénzt. Nyitáskor volt egy

társa, azt 1948 tavaszán kifizette, és az utolsó két évben már egyedül csinálta. A társat úgy tudta kifizetni, hogy eladták a Gyöngyház utcai lakást. Akkor már tudta, hogy nőszülni fog, és a Visegrádi utcába fog költözni, a mamájának és a nagypapájának nem kell az a nagy lakás. Vettek egy egyszoba-összskomfortos udvari lakást, és a különbözetből kifizette a társát.

A Paulay Ede utca volt a bőrs utca, minden nap oda kellett mennie bőráruért, mert másképp nem lehetett vásárolni. Felpakolta a biciklit, és hazahozta az árut. Az alatt az idő alatt nekem kellett beülni az üzletbe, és árulni a bőrt, ami nagyon gyatrán sikerült, mert én nem vagyok egy kereskedő ember, én iparos vagyok, született iparos, fogalmam sincs a kereskedelemről. Mindig azzal jött vissza, hogy „Eladtál valamit?”. „Nem.” „Miért nem?” „Mert nem kérték.” Aztán 1950-ben, amikor érezte, hogy államosítás lesz, eladta valakinek az üzletet húszezer forintért [lásd: államosítás Magyarországon].

Közben 1951-ben megszületett a fiam. 1952-ben a nővéremék is fölköltöztek Pestre, és anyám jött velük. A Visegrádi utcai kétszobás lakást elcseréltük egy háromszobásra, és összeköltöztünk. Ez a lakás a Kresz Géza utcában, a földszinten volt. Volt egy szobája az anyámnak, volt egy a nővéreméknek a gyerekekkel, és egy nekünk. Abban a szobában varrtam, próbáltam, éltünk. A lakást rendbe kellett hozni, és ehhez a nővérem kért tőlünk kölcsön kétezer forintot, amit soha nem adott meg. 1952-ben kétezer forint több havi jövedelmünk volt.

Mindenki eljárt dolgozni, csak én voltam otthon a gyerekekkel és anyám. A nővérem gyereke óvodába járt, mert anyám nem vállalta. Anyám egész nap nem csinált semmit, mindig bejött hozzám, és miközben dolgoztam, megállt a hátam mögött, és siránkozott. Akkor már elég sok munkám volt, és amikor az ember szab, nagyon oda kell figyelni. Az anyósom minden nap hozott ebédet nekem és a gyerekeknek, és utána elvitte a gyereket sétálni. Anyám a nővérem háztartásához tartozott. Az anyósomnak mi adtunk pénzt megélhetésre, és abból főzött nekünk is. Minden este úgy fogadtam a férjemet, hogy ezt idegileg nem bírom. Félek, hogy elrontok valamit, és azt anyagilag nem bírtuk volna. Néha a sógorom összeveszett az anyámmal. A sógorom zsidó fiú volt, de egy olyan káromkodós. Az apja nagyvágó volt, nem tudom pontosan, hogy az micsoda [Nagyvágó = vágóhíd-tulajdonos. – A szerk.]. Volt egy öccse, egy nagyon szép, de nagyon link fiú, és volt két nővére, akik híresen közönségesek voltak. A sógorom maga is egy sokat nőző valaki volt, egy nagyon jóképű fiú. A nővéremet sokszor sírva találtam, ült a rekamié szélén, és zokogott. Kérdeztem, de soha nem mondta meg, hogy mi baja van. Én bevonultam a saját szobámba, ott volt a gyerek, mi hárman, a férjemmel jól megvoltunk.

1953 márciusáig laktunk együtt. Akkor szereztünk egy kétszobás lakást a Visegrádi utca 40-ben, és elköltöztünk. Az anyósom pici egyszoba-összskomfortos lakását cseréltük erre, és összeköltöztünk vele és a nagypapával. Amikor már meg volt rakva a kis teherautó azzal a néhány cuccal, amink volt, odaszóltam anyámnak, hogy remélem, meglátogat minket. Azt mondta, hogy én nem, de ha Hanni akar, akkor ő elmehet. Se ő, se Hanni soha nem volt abban a lakásban. Szomszédos utcában laktunk, egy helyre jártunk vásárolni, ha a nővérem észrevett, átment a másik oldalra, és a fal felé fordult. Ez kétszer vagy háromszor is előfordult. Anyámmal egyszer az utcán találkoztam, amikor a lányom kábé két és fél éves volt. Megálltunk beszélgetni, és a lányom kérdezte, hogy ki ez a néni. Ez egy néni, mondtam neki. Lehet, hogy én voltam rossz, hogy nem azt mondtam, hogy ez a nagymama. De hát a nagymama nálunk a férjem mamája volt, aki éjjel-nappal velünk volt, ő vitte sétálni a gyerekeket, ha véletlenül elutaztunk, ő vigyázott a gyerekekre, ő főzött ránk, ő tette

tisztába. Anyám pedig utoljára a kórházban látta, amikor született.

Amikor elköltöztünk, már terhes voltam a második gyerekkel. Visszaadtam az iparomat, és el akartam helyezkedni Rotschild Kláránál [Rotschild Klára (1903–1976) – divattervező, apja, Rotschild Ábrahám női divatszalonjában tanult, 1934-ben Clara-szalón néven önálló szalont nyitott a Váci utcában, 1945 után állami alkalmazottként az államosított Clara Szalón művészeti vezetője volt. A harmincas évektől haláláig a magyar divatélet irányítója volt. – A szerk.]. Föl is vettek volna, de aztán mégsem mertem terhesen elmenni egy új helyre, és azzal kezdeni, hogy szülök. Attól kezdve, 1966-ig feketén dolgoztam otthon. Munkám mindig volt bőven.

A férjem, miután eladta az üzletét, Érden helyezkedett el eladónak egy Népboltban [A kereskedelem államosítása során a nagykereskedelem fölszámolásával párhuzamosan az állam kiskereskedelmi bolthálózatokat hozott létre: népboltokat, állami áruházakat, szaküzleteket, bizományi boltokat alapítottak. A Népbolt Nemzeti Vállalat 1949-ben alakult meg. Létrehozásáról az MDP KV Gazdasági és Pénzügyi Bizottságának 1948. októberi ülésén tárgyaltak Gerő Ernő előterjesztésében („Tájékoztatóként (vármegyénként) Népbolt elnevezésű nemzeti vállalatok létesítése”). Lásd még: Államosítás Magyarországon. És a népbolt békaperspektívából nézve: „A magántulajdon időszakára jellemző kereskedői morál az új világban emlékké halványodott, a népboltkorszakban eluralkó gyakorlat nem lehetett tekintettel a tisztelt vevők igényeire. Akik a maguk részéről meglehetősen belenyugvással alkalmazkodtak az újszerű követelményekhez. A környéket ellátó egyetlen üzlet előtt órákat vártak az asszonyok a szeszélyesen érkező napi kenyér- és tejszállítmányra, és nem nagyon zúgolódtak akkor sem, amikor kissé avas volt a rájuk tukmált vaj, kétes korú a „friss” péksütemény. ... Azt kellett eladni és megvenni, ami az ágazati ellátás csatornáin úgy-ahogy eljutott az üzletig. ... Igazi monopolhelyzetben, legalábbis a népbolt vezetőjének szemszögéből, a szállítók voltak. A húsból mindig hiányzott egy-két kilónyi, hogy a kannás tejről már ne is beszéljünk” – írja Váradi Monika nagyapjára emlékezve (Váradi Monika Mária: Pilisvörösvár, Kálvária utca 7., Történeti családtopográfia, epa.oszk.hu/00000/00002/00008/varadi.html). – A szerk.]. Busszal járt ki Érdre, reggel ment és este jött. 1952-ben kiemelték, és elküldték egy féléves belker iskolára. A férjemnek nem volt rá szüksége, de ki akarták nevezni, és másképp nem lehetett, akkor ez volt az előírás. Az iskola után egy rövid ideig dolgozott valahol, nem emlékszem, hogy hol, és utána kinevezték az OKUCI (Országos Kultúrcikk Kiskereskedelmi Vállalat) igazgatójának. Ez egy állami kereskedelmi vállalat volt, amelynek az ország minden részében voltak boltjai, ékszerrel, könyvvel és egyéb kultúrcikkkel foglalkoztak. 1955-ben egyik nap azzal jött haza a férjem, hogy képzeljem, el akarják vinni a Bizományihoz kereskedelmi igazgatónak [Bizományi Áruház Vállalat (BÁV) – előzménye az 1773-ban alapított Pozsonyi Első Magyar Zálogház. 1787-ben Budán állították föl az első királyi zálogházat, ez 1802-ben Pestre költözött. 1948-tól Állami Zálogház és Árverési Csarnok Nemzeti Vállalat. 1950-ben az akkor megalakult Bizományi Áruház Vállalat vette át a zálogházak kezelését. A BÁV 1948-ban 34 zálogfiókkal és 3 bolttal rendelkezett a fővárosban. A vállalatot 1991-ben privatizálták. – A szerk.]. A bizományi autón és könyveken kívül mindennel foglalkozott.

1956-ban a vezérigazgató disszidált, és a férjemet kinevezték megbízott vezérigazgatónak. A régi kiment Bécsbe, ezüst gyertyatartókat vitt ki mintának, és az ezüsstel együtt kint maradt. Évek múlva írt a férjemnek egy nagyon szép köszönőlevelet, hogy segítette a feleségét utánamenni. Hogyan segített, azt nem tudom, csak azt, hogy a férjemnek rengeteg ismerőse volt. Sokan keresték, mert valamit meg akartak venni. El nem tudja képzelni, hogy ki mindenki járt a

férjemhez. Miniszterelnökök, miniszterek, pártvezérek, sportolók. A sportolók mindig jöttek hozzá megkérdezni, hogy mit hozzanak be. Volt idő, amikor nem lehetett kapni fridzsidert vagy mosógépet, és akkor ezt a Bizományin keresztül így szerezték be.

A férjem nagyon szigorú főnök volt, de ennek ellenére imádták. Ő a legnagyobb kommunizmus idején se Kőnig elvtárs, hanem Kőnig úr volt. Amikor nyugdíjba ment, olyan ünnepséget rendeztek, hogy azt elmondani nem lehet. Verseket írtak hozzá, fényképalbumot kapott, ajándékot kapott. Nagyon kedélyes ember volt. Mindenkiről mindent tudott. Hogy van a nagymamája? Meggyógyult az unokája? Imádták. Pedig iszonyúan szigorú volt. Egyszer, még a forradalom [lásd: 1956-os forradalom] alatt, a férjem bent volt az irodában, a Kinizsi utcában, és megjelent három vagy négy fegyveres, hogy a tetőre valami géppuskaállást akarnak telepíteni. A portás szólt a pincében dolgozó hórúkkosoknak, hogy fegyveresek mentek fel a Kőnig úrhoz. Baltát, kalapácsot fogva mentek fel, hogy megvédjék a Kőnig urat. Persze nem engedték meg, hogy a tetőre menjenek.

1956 decemberében Kádár kiadott egy rendeletet, hogy a zálogházba betett batyus csomagokat ingyen vissza lehet adni a tulajdonosaiknak. A batyus csomag azt jelentette, hogy szegény emberek lepedőbe bekötötték a paplant, párnát, és beadták a zálogházba. Nagyon nagy munka volt, hónapokig tartott, mert állítólag több millió batyus csomag volt. Kapott is valami kitüntetést. Kereskedelmi igazgatóként járhatott volna munkába vállalati autóval is, de mindig busszal ment.

1956-ban valakitől megtudtam, hogy a nővérem a gyerekekkel kiment. A sógorom is kiment, és véletlenül Bécsben találkoztak. Itthon még együtt éltek, de már külön disszidáltak. Nyilván el akartak válni, mert nagyon rosszul éltek. Aztán együtt kimentek Svédországba, ott elváltak. A nővérem mindig orvos akart lenni, és úgy hallottam, hogy valami elfekvőben helyezkedett el ápolónak. Nem tudom, hogy férjhez ment-e, vagy csak együtt élt egy német zsidó férfival.

1958. januárban vagy februárban kaptam egy telefont anyámtól, hogy menjek el hozzá a Kresz Géza utcába, el akar köszönni, mert legálisan megy ki a nővéremhez, Svédországba. Elköszöntünk, és kész. Fogalmam sincs, hogy anyám mit csinált, hogy élt. Soha egy levelet se kaptam tőle. Azt se tudom pontosan, mikor halt meg. Vagy 1982-ben, vagy 1983-ban. Ezt is véletlenül tudtam meg a nővérem volt barátnőjétől, akivel az utcán találkoztam, amikor a lányom második gyermekét sétáltattam.

Hat évvel ezelőtt úgy döntöttem, hogy megkeresem a nővéremet. A barátnőjétől kértem a címét, de azt mondta, hogy nem adja, mert Hanni nem akarja. Valahogy mégis sikerült megszereznem a címét és telefonját. Göteborgban lakott. Fölhívtam a számot, a nővérem vette fel a telefont, és amikor mondtam, hogy Budapestről Judit vagyok, azt felelte, hogy nincs módomban veled beszélgetni. És letette a kagylót. Lehet, hogy már nem is él.

1959-ben elcseréltük a Visegrádi utcai kétszobás lakást erre a mostani három szobásra. Ide is az anyósommal és az édesapjával költöztünk.

1966-ban bedolgozóként elhelyezkedtem a Textilmentő Szövetkezetnél (Bp. XIX. Hunyady utca 45.). A szövetkezet abból élt, hogy mindenféle hibás és maradék anyagokat szerzett be, és abból varrt ruházati cikkeket. Csak azért helyezkedtem el, hogy legyen valami kis minimális nyugdíjam. A szövetkezetnek végzett munkát utáltam, egy favágás volt. Elhoztam a géppel kiszabott anyagot, megvarrtam a több száz egyforma ruhát, nadrágot, bármit, és visszavittem. Úgy osztottam be,

hogy heti egy napot varrtam a szövethuzatoknak, és a többi napon a magam fekete iparát folytattam. Így elég kicsi volt a teljesítményem, nem is lett nagy a nyugdíjam. 1983-ban, ahogy elértem az ötvenöt évet, nyugdíjba mentem. Otthon persze folytattam a női szabóságot.

A férjem már 1955-ben elhatározta, hogy hatvanéves korában nyugdíjba fog menni, így aztán 1980-ban nyugdíjba is ment. Amikor nyugdíjba került, már megvolt a helye a Compacknál, ahol tovább dolgozott tanácsadóként [A Compack kezdetben kávéfeldolgozással és csomagolással foglalkozott, de hamarosan megkezdte a teafeldolgozást és a vegyi cikkek forgalmazását is. A hetvenes években megjelenő Omnia és Karaván kávémarkák hozták meg ismertségét. 1991-ben a vállalatot az elsők között privatizálták, a Douwe Egberts vásárolta meg. – A szerk.]. Reggel kilencre bement, és délben hazajött. Tanácsadó volt. A Compack után egy Harmónia nevű cégnél volt tanácsadó, majd hatvannyolc éves korában a Centrumhoz került, ugyancsak tanácsadónak. A Centrum akkor kezdett arannyal foglalkozni, és a férjem azáltal, hogy a Bizományitól megváltak a kapcsolatai az aranyfeldolgozással, nyitott a Centrumnak egy aranyüzletet. De mindig nagyon idegesen jött haza, mert egy fiatalember volt az igazgató, aki semmibe nem mert belevágni, nem követte a tanácsait. A férjem nem végzett egyetemet, de a kisujjában volt a kereskedelem. Azt mondtam neki, hogy ne idegeskedjen, hagyja ott. És akkor hetvenéves korában itthon maradt.

Amikor itthon maradt, minden délelőtt tíz óra körül elment itthonról, egy eszpresszóban ülve vagy állva megivott egy kávé, végigjárta a Körutat. Ez már 1990 után volt, és egyre-másra nyíltak az új boltok. Minden nap úgy jött haza, hogy na, itt nyílt egy üzlet. Minden új üzletet végignézett, és ha volt valami, ami engem is érdekelt volna, akkor mondtam, hogy ezt elmegyünk megnézni. Mindig csak a kereskedelem érdekelt, és borzalmasan értette a szakmáját. Amikor a rendszerváltás jött, 1990-ben, azt mondtam, ha most lenne ötven éves, nyitna egy saját üzletet.

Közben nőttek a gyerekek. Általános után a fiam a Berzsényi gimnáziumba ment. Ő már tízéves korában elhatározta, hogy építész lesz. Jó tanuló volt, segíteni nem kellett neki. Érettségi után rögtön felvették a műszaki egyetemre. A felesége is építészmérnök, elvált asszony volt két gyerekkel, és van egy közös gyerekük. Huszonhárom évi házasság után elváltak.

A lányom a Kiliánban érettségizett. Ez egy kirakatgimnázium volt, ha valami külföldi delegáció jött, oda vitték. Érettségi után rögtön elment dolgozni. Nem akart tovább tanulni, utált tanulni. Egyik barátunk a Chemolimpexnél volt osztályvezető, bevitte oda. Amíg a Chemol fel nem oszlott 1990 után, addig ott volt. Aztán az egyik osztályvezető csinált egy kis céget, és oda ment. Három évvel ezelőtt átment egy másik külker vállalathoz. Ugyanazt csinálja, amit a kezdet kezdetén. A férje fogtechnikus.

Mind a két gyerek járt külön német nyelvórára. Aztán amikor a fiam egyetemre járt, akkor angolul tanult, és nyelvvizsgát is tett. A fiam három éven keresztül tangóharmonikát tanult, mert zongorát nem tudtunk venni. Aztán amikor tizennégy-tizenöt éves volt, a férjem elkezdett vele sakkozni. Addig soha nem játszott a gyerekekkel. Én sokat játszottam velük. Nekem nagyon tetszett, hogy a férjem leül a fiammal sakkozni, és akkor abbahagytuk a tangóharmonikát, mert azt mondtam, fontosabb, hogy az apja foglalkozzon vele, mint hogy tangóharmonikázzon. A fiam nagyon szerette a zenét, később a feleségével sokat jártak hangversenyre. A lányom botfűlű volt. A férjem nem sokat foglalkozott a gyerekekkel, csak féltette őket. Nagy vitáim voltak vele, amikor úszni, evezni vagy korcsonyázni tanítottam őket, mert rettenetesen féltette őket. Ha betegek voltak, napjában többször hazatelefonált. Amikor a fiam egyetemista korában megtanult síelni, legszívesebben

megtiltotta volna.

Mivel az anyósom velünk lakott, és én varrtam, ő vezette a háztartást. Negyvennyolc éves voltam, amikor a halála után életemben először fakanalat fogtam a kezembe. Soha azelőtt nem főztem, az anyósom nem bírta elviselni, hogy a konyhában tegyek-vegyek. Állítólag jól megtanultam főzni. Sütni nem. Hol elégettem, hol nyers maradt. Nem vagyok egy háziasszony, megmondom őszintén. Inkább háromszor varrtam, mint hogy egyszer főzzek. Viszont soha nem volt bejárónőm, én takarítottam. Talán nevetségesen hangzik, de nagyon szerettem takarítani. Ugyanis egész nap a gép előtt ültem, és az a kis mozgás direkt jól esett. Amikor a betegségem volt, kellett venni egy bejárónőt egyszer egy hónapban, most pedig már kéthetente jön.

1956 előtt sokat jártunk össze a férjem pesti barátaival, és olyanokkal, akikkel együtt volt munkaszolgálatban vagy fogságban. Én Békéscsabáról jöttem fel, senkit nem ismertem, a barátokat mindig a férjem hozta. Volt köztük kereskedő, női szabó. Akkoriban elég nehéz volt az élet, legfeljebb egymáshoz jártunk, egymás lakásába. Aztán 56-ban majdnem mind disszidált. A férjemnek volt két unokatestvére, azokkal is összejártunk.

1970 és 1990 között volt egy baráti társaságunk. Négy házaspárból állt, és minden szombaton összejöttünk, mindig együtt szilvesztereztünk. Az egyik férfi a televíziónál volt főmérnök, a felesége háztartásbeli. Ők voltak a társaságban egyedül keresztények, a többi zsidó volt. A feleség nagyon vallásos katolikus volt. Aztán úgy a nyolcvanas évek végén elkezdte dicsérni a Horthy-rendszert. Bennünket, három zsidó nőt, ez nyomasztott, és mondtuk, hogy ne mondj ilyet, ez nem igaz. A másik férfi külkereskedő volt, a felesége háztartásbeli. A harmadik férfi osztályvezető volt a Bizományi Áruházban, a felesége tisztviselő különböző vállalatoknál, a negyedik férfi a Chemolimpexnél volt osztályvezető, a felesége pedig a Bizományi Áruház egyik boltjának a vezetője. Húsz éven keresztül minden szombat este elmentünk egy étterembe. Sokat jártunk a Kárpátiába, a Bajkálba (a Semmelweis és a Kossuth Lajos utca sarkán, most a Magyarok Háza van ott), Budára a Síposhoz. A nagy asztal körül úgy helyezkedtünk el, hogy a férfiak és a nők külön. Jól megvöltünk, pletykálgodtunk, politizáltunk.

Nem tudom, miért alakult így, hogy a társaságunk zömmel zsidókból állt. Az egyik férfi a férjem kollégája volt, egy másik házaspárnak a nő tagja volt bizományis. Persze voltak a Bizományinál nem zsidó kollégák is. De például a főkönyvelő antiszemita volt, ha berúgott, a Székely Himnuszt énekelte. Nekem persze nem volt sok beleszólásom, mert az ismerősöket ő hozta. Nekem nem volt senki. Tulajdonképpen csupa olyan ismerősünk volt, akik a Bizományinál dolgoztak, és a kereskedők közt sok zsidó volt. A vezérigazgató nem, de az osztályvezetők, akikkel néha összejöttünk, mind zsidó kereskedők voltak, akiknek valamikor üzletük volt, aztán elhelyezkedtek. Nálunk nem volt téma, hogy ki zsidó, ki nem, de valahogy mégis ez lett a végeredmény. Valahogy mind a kettőnkben benne volt az az érzés, hogy szívesebben vagyunk velük. Inkább volt közös téma. Pedig engem nem zavar, ha valaki keresztény. A családban is van, se a vőm, se a menyem nem zsidó.

Szombat vagy vasárnap délelőtt bementünk a városba, beültünk egy cukrászdába, vagy elmentünk ebédelni. Volt néhány régről ismert kiskocsmá, mint a Hörpintő, Rézkakas. Sokat jártunk sétálni a Margit-szigetre és a Sváb-hegyre.

Este megnéztük a Híradót. Elég későn vettünk tévét, mert én azt mondtam, nem fogok állandóan vitatkozni a gyerekekkel. 1962-ben vettük az első tévét. A gyerekekkel megállapodtunk, hogy nyolc után tévézés nincs. Ezt három évig csináltam, de a férjem annyira imádta a gyerekeket, és annyira nem szeretett vitázni, hogy akkor beleegyeztem, hogy nézzék tovább. Hétfőn és pénteken nem volt műsor. A férjem egyik barátja a társaságból itt lakott a közelben, és abban az időben nyílt a Berlin presszó. Minden hétfőn és pénteken együtt elmentünk a Berlin presszóba.

Jártunk színházba, volt Shakespeare bérletünk. Sokat jártunk a Vígszínházba, a Madách Színházba. Eleinte még operába is jártunk, de a férjem jobban szerette az operettet.

A férjem sokat utazott hivatalból. Volt Afrikában, Pakisztánban, Indiában, Lengyelországban, Párizsban, Olaszországba tört aranyat vitt, és készárut hozott. Iránban szőnyeget válogatott, Kairóban volt többször arab réztárgyakat válogatni. Tulajdonképpen a beszerzést intézte. Sajnos nem tudott nyelveket, úgyhogy mindig kellett tolmács, az Artexből ment vele mindig valaki.

Együtt a szabadidőnkben is sokat utaztunk. Eleinte csak háromévenként [lásd: kék útlevel; utazás külföldre 1945 után]. 1964-ben mentünk először két bőrönddel Nyugatra, egy hónapra. Végigjártuk Olaszországot, egészen Szicíliáig. Persze nem a hetvenkét dollárból. A férjem dollárban kapta a napidíjat, amikor hivatalosan utazott, és amit visszahozott, azt berakta egy számlára [A Pénzügyminisztérium 1957-ben létrehozta az ún. Utazási BC-számlát: a külföldön élő hozzátartozóktól érkezett pénzáttutalást vagy egyéb úton, de legálisan szerzett, származási papírral igazolt valutát itt lehetett elhelyezni, és utazáshoz fölhasználni. – A szerk.]. Ezen lehetett vásárolni a diplomataboltban, ha utaztunk, kivehetett pénzt. Általában legálisan vittünk ki magunkkal pénzt. A háromévenkénti idő között pedig többször mentünk Prágába, a nagynénémhez vagy a Tátrába, Mamaiába, a román tengerpartra. 1970-ben voltunk Londonban, Párizsban, Münchenben, Salzburgban. Ez egy egy hónapos út volt. 1973-ban voltunk Spanyolországban egy hónapig. Körbejártuk, amit lehetett, mindent megnéztünk. Gibraltárig mentünk, sőt átmentünk Afrikába is, Ceutába. Voltunk Kairóban, Görögországban, aztán még egyszer elmentünk Olaszországba. Többször voltunk Jugoszláviában. 1990-ben voltunk először Izraelben. 1994-ben újra Angliában, akkor nem csak Londonban, hanem a környéket is bejártuk. Napi nyolc-tíz kilométereket gyalogoltunk. Nem autóval, hanem autóbusszal vagy repülővel mentünk. És rettenetesen sokat gyalogoltunk. Amit lehetett lábbal megnézni, azt mind megnéztük. Nyugaton soha nem voltunk a gyerekekkel, mert akkor már maguk mentek, akkor már nem voltunk nekik társaság. De amíg a gyerekek olyan tizenöt évesek nem lettek, itthon rendszeresen mentünk a Balatonra, a Mátrába. Amikor nyugdíjasok lettünk, és ingyen utazhattunk, akkor sokszor csináltunk egynapos utakat. Elmentünk Komáromba, Pécsre, Pozsonyba, Székesfehérvárra.

A férjem nem volt egy kirándulós. Ő csak a várost szerette. A Bizományinak volt a Római-parton egy üdülője és csónakháza, picike medencével, homokozóval és húsz szobával. A gyerekek júliustól szeptemberig kint voltak, volt, hogy felügyelet alatt, volt, hogy nem. A gondnok egy erős kezű pacák volt, vigyázott rájuk. Mi pedig ott töltöttük a hétvégét. A gyerekeimet ott tanítottam meg úszni, evezni. Rengeteget kártyáztunk. A férfiak ultiztak, a nők kanasztáztak. A gyerekek ott rohangásztak körülöttünk. Nyaralónk soha nem volt, de sokat voltunk a Balatonon, mert ott is volt a Bizományinak egy üdülője. Ott is fizetni kellett. Voltunk Őszödön is, a Minisztertanács üdülőjében. Aki olyan vezető állásban volt, mint a férjem, annak vagy májusban, vagy augusztus végén adtak beutalót Őszödre. Az volt csak az úri nyaralás! Tizenkét éven keresztül, minden évben. Egy egész

lakosztályt kaptunk, nyolc-tíz helyiség: konyha, fürdőszoba, vécé, ebédlő, hálók, nappali fotelekkel. Gyertyafényes vacsorák herendi porcelánnal, finom ételek. Itt nem lehetett a vacsorához fürdőköpenyben vagy melegítőben lemenni, mint egy SZOT-üdülőben. Szalonnasütés előre felvágott és nyársa szűrt szalonnával, tekepálya, söröző, borozó, gyönyörű park. Aztán minden évben mentünk Sopronba a KPVDSZ [Kereskedelmi, Pénzügyi és Vendéglátóipari Dolgozók Szakszervezete] üdülőjébe, most Siestának hívják. Voltunk vagy huszonötször. Szegény férjem ott is halt meg, 1999-ben. Ahhoz nagy protekció kellett, hogy az ember beutalót kapjon [lásd: SZOT-beutaló]. A férjemnek megvolt a SZOT-nál az ismeretsége. Sok ismerőse volt. Emlékszem, volt egy nő, valami belkereskedelmi miniszter, Nagyné, ő is hozzá jött, amikor a férjem üzleti útra Moszkvába ment, hogy az egyetemista gyerekének, aki ott tanult, vigyen ki ezt-azt [Ilyen nevű belkereskedelmi miniszter nem volt. Nagy Józsefné 1955–56 és 1957–71 között könnyűipari miniszter volt. – A szerk.].

Autónk 1974-ben lett, amikor a fiam befejezte az egyetemet. Vettünk egy Trabantot. A férjem eleve kijelentette, hogy ő nem fog vezetni, én tanuljak meg, hogyha megyünk valahova, ne kelljen mindig a fiamat megkérni. Megtanultam vezetni, de rühelltem a dolgot. Öt évig vezettem, és akkor azt mondtam, elég. Külföldön nem voltunk, örültem, ha lementem a Balatonhoz. Este soha nem vezettem. Tulajdonképpen azért kellett a kocsí, hogy a szövetkezetbe, ahova bedolgoztam, hozzam és vigyem az árut. Nem szerettem vezetni, féltem a saját vezetésememtől. Legszívesebben be se ültem volna abba a kocsiba, amit én vezettem.

Amikor 1948-ban megalakult Izrael állam, egyáltalán nem figyeltem fel rá. Abban az évben mentem férjhez, el voltam foglalva mással. Akkor tudtam meg, hogy 1948-ban alakult meg Izrael, amikor 1998-ban épp kint voltunk, és az ötvenéves ünnepségeket tartották. De az 1967-es háborúra [lásd: hatnapos háború] és attól kezdve már odafigyeltünk. Már csak azért is, mert a férjem kollégájának a sógora abban a háborúban halt meg. Én azóta érzem magam zsidónak. Addig se titkoltam, de nem foglalkoztam vele.

Először 1990-ben voltunk kint a férjemmel Izraelben, csoporttal. Aztán még négyszer voltunk egyénileg. Az első csoportos azért volt jó, mert mindent megmutattak, ami érdekes. Attól a perctől kezdve tudatosan zsidó vagyok. Ha olimpia van, nekik drukkolok. Nem tudom elmondani ezt az érzést. Eddig is tudtam, hogy zsidó vagyok, megtartottuk a szédert és a hosszúnapot [Jom Kipur], és slussz. De ott kint annyira átvettem azt a légkört, azt a zsidó összetartást, hogy azt elmondani nem lehet. Amikor legutoljára voltunk 1998-ban, barátoknál néztük a katonai díszszemlét a tévében, és a nő, aki román származású volt, fölugrott a fotelból, elkezdte verni a mellét, és azt kiabálta: „Judit, ezek a mi fiaink, ezek a mi drága fiaink.” És én is ezt éreztem. Rám ragadt ez az érzés. Nem a vallásosság, mert nem jártam vallásosak között. Annyira nem, hogy a férjem el akart menni pénteken a templomba, és nem tudták megmondani, hol a templom, és később kisült, hogy egy sarokkal odébb volt. Hanem a légkör. Hogy mellettem ül valaki, és ott a pisztoly a zsebében. Teljesen megváltoztam, lelkileg lettem zsidó érzelmű.

Soha nem voltunk vallásosak, de a szédert meg a hosszúnapot megtartottuk. Ezt tudták a férjem munkahelyén is. Hosszúnapnál például úgy vett ki szabadságot, hogy megmondta, ne keressék telefonon se, mert templomban van. A fiunknak volt bár micvéja, és újabban péntekenként lemegy a templomba. Nagy ritkán én is.

Négy vagy öt évvel ezelőtt rám telefonált egy most kilencvenkét éves régi kártyapartner, hogy sajnós kiesett az egyik tag, nem volna-e kedvem jönni. Akkor kanasztáztunk. Sajnós megint kiesett egy tag, maradtunk hárman, és elkezdtünk rablórömmizni. Most megint négyen lettünk, megint kanasztáztunk. Mindig oda megyünk, ehhez a kilencvenkét éveshez, mert ő már nehezen mozdul. Minden alkalommal valami nagyon finommal vár minket. Odamegyünk kettőre, és hatig játszunk.